

Emir Hüseyin Sadat Herevî'nin Eserleri, Düşünceleri Ve Tasavvufi Ekolü

The Works, Thoughts And Mystical School Of Amir Hosseini Sadat Herevî

ÖZET

Tasavvuf görüş ve inançlarına göre farklı kategori ve yöntemlerle karşılaşmıştır. Bu grup ve fırkaların her biri, tasavvufi sulûklarında kendilerine yol gösterici olarak dine ve felsefeye dayalı fikirler edinmiş ve bu temelde hakikate ulaşmaya çalışmıştır. Tarih boyunca tasavvufun temellerini atan ve çok sayıda taraftar toplayan iki ekolden bahsedebiliriz: Horasan ve Bağdat. Horasan Mektebi, Bayezid-i Bistami'nin fikirleriyle temelleri atılan bir ekoldür. Bu ekolün temeli, sekr'e dayanmaktadır. Sekr, tasavvufta Allah'ın birliğine ve aşkına duyulan coşkunun dışa vurumu olarak görülen bir haldir. Horasan ekolü mensupları, sekr halindeyken Allah'ın birliğine şahit olduklarını ve O'nun aşkıyla dolu olduklarını ifade ederlerdi. Bağdat Mektebi ise, kurucusu Cüneyd-i Bağdadî olan bir ekoldür. Bu ekolün temeli, sahv'a dayanmaktadır. Sahv, tasavvufta sekr halinin ardından gelen ve kişinin kendine ve çevresine döndüğü bir haldir. Bağdat ekolü mensupları, sahv halindeyken Allah'ın birliğine ve aşkına duyulan coşkuyu kontrol altına almayı ve günlük hayata uygulayabilmeyi hedeflemişlerdir. Horasan ve Bağdat ekolleri, tasavvufun gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Bu ekollerin fikirleri, sonraki dönemlerde ortaya çıkan tasavvuf ekollerini de etkilemiştir.

Sahv anlayışına dayalı Bağdat ekolünün kuruluşundan sonra, bu düşünceye göre birçok ekol oluşmuş ve öğretileri büyüklerinin eserlerine ve yazılarına yansımıştır. Bunların arasında, sahv ve şeriat ve onun batın ve zahiri âdetleri üzerine kurulmuş olan Sühreverdiyye tarikatını sayabiliriz. Emir Hüseyin Herevî onun müritlerinden biridir. Eserlerinde sürekli olarak şeriatı esas alır ve onu sülûkün gereği ve şartı olarak görür.

Anahtar Kelimeler: Ekol, Sühreverdi, Herevî, sekr, sahv.

ABSTRACT

During its ups and downs, Sufism, according to Sufi opinions and beliefs, has encountered different categories and methods, and each of these groups and categories has made by themselves ideas based on religion and philosophy as a guide in the mystical path and tried to reach the truth on this basis. Among the schools that founded Sufism throughout history and attracted many followers, we can mention two schools: Khorasan and Baghdad. The school of Khorasan, which was founded by the thoughts of Bayazid Bastami, and its basis is based on sokr (intoxication). In front of the school of Khorasan is the school of Baghdad, whose founder is Junaid Baghdadi. Unlike the Khorasan school, the basis of this school is based on sahv.

After the foundation of the Baghdad school based on the Sahv approach, many schools of thought were formed according to that thought and their teachings were reflected in the works and writings of its elders. Among them, we can mention the Suhrevardiyya Tariqat, which was founded on the foundation of Sahv and the Shari'a and its outward and inward customs. Amir Hosseini Heravi is one of its followers. In his works, he constantly bases Shariat and considers it as a necessity and a prerequisite for conduct.

Keywords: School, Suhrevardi, Sokr, Sahv, Heravi.

GİRİŞ

Tasavvufun Müslümanlar arasında ortaya çıkmaya başlaması ve İslam coğrafyasında yaygınlaşmasıyla birlikte, tasavvuf büyüklerinin anlayışlarına uygun ve sulûk şekline göre çeşitli yöntemler ortaya çıkmıştır. Bu yöntemlerden biri de Sühreverdiyye Tarikatı'dır. Bu tarikat, 6. yüzyılda teşekkül etmiş ve 10. yüzyıla kadar çoğu İslam ülkesinde yaygın bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Sühreverdiyye Tarikatı'nın kökeni, Horasan ve Bağdat olmak üzere iki farklı ekolde olduğu kabul edilir. Ancak, bu tarikatın ileri gelenleri ve müritleri tarafından yapılan öğretiler ve tasavvufi davranışlar incelendiğinde, Irak'taki Bağdat ekolünün devamı olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarikatın kökenini ve hakim düşüncesini anlayabilmek için, tasavvufun fikir ve inanç temellerinin olgunluk dönemlerindeki seyrini incelemek önemlidir. Bu incelememizde, tasavvufun diğer dönemlerine göre daha önemli olan iki hayati asra rastlarız. Bu iki dönem, aslında Hicri 3. ve 7. yüzyıllardır ve tasavvufun fikir ve inanç temellerinin olduğu dönemlerdir. Üçüncü ve yedinci yüzyılların tasavvufun gelişimi açısından diğer dönemlere göre daha büyük önemi vardır. Çünkü bu iki asırda, daha sonra tasavvufi öğretilerin ve konuların şeklini oluşturan temeller ve ilkeler atılmıştır. (Dihbâşî, Mir Bakirî, 1388, s.67) Hicretin üçüncü asrında tasavvuf, gelişme ve olgunluk mertebesine ulaşmış ve olgunluğu artmıştır. Bu sebeple gerçek tasavvufun Hicri üçüncü asırdan itibaren başladığı söylenebilir. (Firûher, 1387, s.175) Tasavvuf ilkelerinin olgunlaşması bu yüzyıl civarında başlamış ve farklı terimler ve ifadeler yerini almıştır. Öncesinde hala güçlü olan zühd ve rıza ruhu, teorik tartışmalarda yeni düşünme biçimlerinin

Reza Sadeghpour¹ 
İsa Çelik² 

How to Cite This Article
Sadeghpour, R. & Çelik, İ.
(2023). "Emir Hüseyin Sadat Herevî'nin Eserleri, Düşünceleri Ve Tasavvufi Ekolü", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:8, Issue:56; pp:4389-4401. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.72056>

Arrival: 24 August 2023
Published: 29 December 2023

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr. Atatürk Üniversitesi, Erzurum, İlahiyat Fakültesi, Türkiye. ORCID: 0000-0002-1761-0791

² Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Erzurum, Türkiye. ORCID: 0000-0003-0051-1807

saldırısına uğramıştır. Bu asırda, manevi disiplin ve mücadele sonucunda genellikle bilinçli ve bilinçsiz olarak gerçekleşen nazari temellerin sağlamaştırılması, ilahî aşka inanç ve vecde daha fazla önem verilmesi tasavvuf anlayışına yeni bir renk kazandırmaktadır. (Yusufpûr, 1380, s.34) Üçüncü yüzyılda hankahların kurulması, genel geleneklerden biriydi ve mutasavvıflar için ilahiyatçılar ve hukukçuların eğitim faaliyetleriyle ilişkilendirilmek istenen bir çaba olarak değerlendirilir. (Zerrinkub, 1383, ss.45-46) Bu dönemde, tasavvuf ve tasavvufi düşünceler alanında eserler yazıp bestelemek, sekr, sahv, hal, makâm vb. terimlerin kullanılması ve daha sonra sayıları artan tarikat fırkalarının kurulması da bu asrın diğer özelliklerindedir. (Âryâ, 1381, ss. 49-50) Tasavvuf tarihçileri, bu dönemin mutasavvıflarını iki önemli ve ünlü meşrebe, "Bağdat Mektebi" ve "Horasan Mektebi"ne yerleştirmişlerdir. Bu iki meşrebin görüşlerini birbiriyle çelişen ve birbirine zıt olarak göstermeye çalışmışlardır. Bu yüzyılda, Ebû Süleyman Darani (ö. 215), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243), Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277), Serî es-Sakatî (ö. 251) ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297)'nin orta ve ılımlı üslûbunun yayılmasına paralel olarak, onlara muhalif olduğu anlaşılan Bayezid-i Bistami meşrebi ortaya çıkmıştır. Tasavvuf ilminde aşk, sekr, fenâ, vahdet-i vücud gibi konuların tasavvuru, farklı meşreplerin teşekkül etmesine yol açmıştır. Bu farklı meşreplerin görüşlerindeki farklılık, "sekr ve sahv", "zahidane, âbidane ve âşıkane yürüyüş" gibi durumlardan veya tasavvufta bölünmelere sebep olan ve daha sonra tasavvufta daha genel bir biçimde "okul" olarak adlandırılan silsileler yaratan "mistik büyüklerin düşünceleri"nden kaynaklanmaktadır. Sekr ve sahv, sarhoşluk ve ayıklık olarak da yorumlanan iki tür mistik davranış ve haldir. Sekr, tasavvufi vecd halini ve arayanın ilahî aşka boğulmasını gösterir. Ekollerin bölünmesinde, Hücvirî, tasavvuf akımlarını tasnif eden ilk müelliftir. Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb adlı kitabında Horasan ve Bağdat ekollerinden bahsetmemiş, ancak dördüncü yüzyılın sonlarına kadar mutasavvıfları on iki gruba ayırmaya çalışmıştır. Muhâsibiyye, Kassâriyye, Tayfûriyye, Cüneydiyye, Nûriyye, Sehliyye, Hakîmiyye, Haraziyye, Hafifiyye, Seyyâriyye, Halaciyye ve Hulûliyye; O on grubun doğru olduğunu ve son iki grubun reddedildiğini düşünür. Aslında Hücvirî'nin taksim yönteminin tasavvufun iç faktörlerine dayandığı söylenebilir. (Şefî-ı Kedkenî, 1384, ss. 12-15) Tasavvuf ekollerinin Bağdat, Horasan ve diğer ülkelere bölünmesi, görünüşe göre Abdul Hüseyin Zarrinkub gibi çağdaşları ve Anne Marî Şimel gibi bazı Batılı mistisizm alimleri tarafından ortaya atılmış ve diğerleri bunu kabul etmiş ve uygulamıştır. Bu iki ekolün pek çok ortak yönü olmasına rağmen, Horasan ekolünün ayırt edici özelliklerinden biri aşk'a, sekr'e, melamet'e ve sema'ya dikkat etmesidir. Öte yandan, Bağdat ekolü sahv'a, riyazete, zühde ve nefsi muhasebe etmeğe önem verir.

HORASAN EKOLÜ

Zarrinkub'a göre Horasan tasavvufu, coğrafi yönüyle ilgilenmeden önce manevi özelliklere ve temalara odaklanmaktadır. (Zerrinkub, 1379, s.31) Horasan ekolünün menşei, Bayezid-i Bistami ve onun tasavvufi düşünceleridir. Bayezid'den önce Horasan'dan Ebrahim-ı Edham-ı Belhî, Şakîk-ı Belhî, Füzeyl-ı Eyyad ve Bısr-ı Hafî Marvezi gibi büyük mutasavvıflar çıkmış olsa da, onların hallerinde ve makamlarında "zühd" tarafı "tasavvuf"tan daha fazladır. Aslında tasavvuf, ilahiyat ve dine sanatsal bir bakış açısidir. Bu anlatımla Bayezid'in sanatsal bakışı daha belirgindir. Dolayısıyla, bu deliller ve çıkarımlarla, İran ve İslam'da tasavvufun, özellikle de Horasan mektebi olarak adlandırılan gelişim aşamalarından birinin de Bayezid dönemi olduğu kabul edilebilir. (Şefî-ı Kedkenî, 1387, 30-31)

Horasan ekolünün özelliklerinden biri de melâmet düşüncesidir. Irak halkının yolu tasavvuf, Horasan halkının yolu ise melâmet yoludur. Melametın temel özelliği, iyiyi göstermemek, kötüyü ise saklamamaktır. (Pürcevâdî, 1388, s.24) Öyle ki bazen, insanların kendisine olan güvenini ortadan kaldırmak için çirkin ve uygunsuz davranışlar sergilemektedir. Horasanlıların Kalenderiyye ve Ayyariyye tarikatlarına olan ilgileri, melamet fikri ile birlikte görülebilir. (Loyzen, 1384, s.216)

Horasan ekolünün en önemli özelliği, sekr düşüncesidir. O dönemde Horasan'da görülen sekr, zaman zaman dindarların ve devletin kafasında yaratıcı ile yaratılanın birliği konusunda şüphe uyandırmıştır. Öyle ki Şakîk-ı Belhî risalesinde zühd, havf ve cennet özleminin yanı sıra muhabbeti de vurgular. (Pürcevâdî, 1381, 106) Bu ekol, Bağdat ekolünün aksine, sekr'e daha çok meyillidir. Ebû'l Hasan Harakani, Ebu Sa'id-i Ebu'l-Hayr, Ahmed Gazzali ve Aynükdât-ı Hemedânî gibi şahsiyetlerin de varlığıyla Horasan ekolünün etkisi, sadece tasavvuf tarihinde değil, Fars dili ve hatta İslam'ın yayılması üzerinde de Asya'nın doğu ve orta bölgelerinde derin bir iz bırakmıştır.

Horasan'da aşıkane sulûk, aşk merkezli hal ve makamlarda (tebettul makamlarından fena makamına kadar) yaygın olan sulûk biçiminin aynısıdır. Menazil ve makamlar içinde veya Attar'ın deyimiyle "yedi aşk şehri"nde sulûk etmek, aslında insan nefsinin katlarında bir yolculuktur. Bu açıdan bakıldığında Horasan sulûkû, daha çok nefsin mertebeleri, tabiat, nefis, kalp ve ruh ile, sırr'a kadar, hâfi ve ahfâ ile ilgilidir. (Necmeddin Râzî, 1365, ss.117, 121; El-Acem, 1999, s.808)

BAĞDAT EKOLÜ

Bağdat ekolünün en önemli özelliği, mutasavvıf büyüklerinin görüş ve uygulamalarının şeriatın hem zahiri hem de batını hükümleriyle uyumlu olmasıdır. Bu nedenle, bu ekolün büyüklerinin görüşleri ılımlı ve fakihlere karşı daha az hassastır. Bu ekolün öncüsü, İslam tasavvufunda yüksek bir mertebeye sahip olan Cüneyd-i Bağdadi'dir ve onun görüşleri, günümüz tasavvufunda ve sonraki yüzyıllarda büyük etki yaratmıştır. Hicrî üçüncü asırda tasavvufun ilk

ve en büyük merkezlerinden biri olan Bağdat ekolünün kurucuları Serî es-Sakatî ve Hâris el-Muhâsibî'dir. Ancak bu ekolün en büyük ve en ünlü mutasavvıfı Cüneyd-i Bağdadi'dir. Bağdat tasavvufunun lideri Kerhî olarak bilinse de, Cüneyd-i Bağdadi (ö. 297 H.) bu ekolün tam teşekküllü temsilcisi ve büyük şeyhi olarak kabul edilir. Öyle ki, Cüneyd'in devrinin sonunda Bağdat tasavvufunun en değerli devri gerilemeye başladı. Cüneyd'in üslubu ve öğretileri tevhid ve mârifete dayanıyordu. O devrin tartışmalı kelim tartışmaları pazarında bu temellere güvenmek, tasavvufun itibarını ve prestijini korumayı başardı. (Zerrînkûb, 1379, ss.114-119)

Bağdat ekolünde, sahvı sekrden üstün tutarlar. Onlara göre, sekr âfet mahallidir. Zira sekr, hallerin karışması, sıhhatın gitmesi ve nefsin dizginlerinin elden kaçırılması anlamına gelir. İster fenâ yönünden, ister bekâ yönünden; ister mahv yolundan, ister ispat yolundan olsun, bütün mânaların temeli ve mesnedi tabiattır, kuldur. O sebeple eğer kulun hali sahvî olmazsa, tahkikin faydası hasıl olmaz. (Hücvirî, 1387, s.191) Cüneyd, Hallac ve Bayezid-i Bistami gibilerin yoluna karşı çıkarken, sahv'in önemini ve sekre üstünlüğünü ve şeriat'ın zahirine dikkat edilmesi gerektiğini vurgularken, tasavvuf tarihinde ilk fikir ihtilafı şimşegi ve Horasan ve Bağdat düşüncelerinin teşekkülünün temellerini meydana getirmiştir. Bağdat ekolü mutasavvıfları arasında sahv'in önemi veya Horasan ekolü mutasavvıfları arasında sekre yapılan vurgu, Bağdat'ta sekr'e önem veren veya tersine Horasan'da sahv'e vurgulayan sufiler olmadığı anlamına gelmez. Belki Bağdat ekolünde sahv'in, Horasan ekolünde sekr'in hakimiyetinin farkında olmak demektir.

SÜHREVERDİYYE TARİKATI

Anlatılanlara göre, Sahv'in dayalı üslubuna Bağdat ekolü kurulduktan sonra bu düşünceye uygun birçok ekol oluşmuş ve öğretileri büyüklerinin eserlerine ve yazılarına yansımıştır. Bunların arasında, sahv ve şeriat ve onun batın ve zahiri âdâbı üzerine kurulmuş olan Sühreverdiyye Tarikatını sayabiliriz. Öyle ki, "Şeriat esaslarına uyulması ve Sühreverdiyye'nin farzlarının yerine getirilmesine yapılan vurgu ve hakimler ile geçinmesi, fıkıh imamlarının ve şeriatçilerin onlara muhalefet etmesini engellemiştir. (Seyyedî, 1389, s.191) 6. asrın sonu ile 7. asrın başında iki büyük tasavvuf ekolünün olduğu için her birine bir takım büyük şeyhler bağlıydı. Bu ikisinden biri doğu'daki Kubreviyye silsilesi, diğeri ise Ebü'n-Necîb Abdülkâhîr Sühreverdi'nin kardeşi oğlu Ebu Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdi'ye atfedilen batı'daki Sühreverdiyye silsilesidir ve böylece öğretisinin nispeti Şeyh Ahmed Gazzali'ye ulaşır. (Seffâ, 1381, s.220) Kurucusu kaynaklarda farklı olarak, bazı kaynaklar Âdâbu'l mürîdîn'in yazarı, Ebu'n-Necîb Abdülkâhîr Sühreverdi (ö.563 / 1166) yi bu tarikatın kurucusu ilam etmektedir, bazı kaynaklarda Ebü Hafs Ömer Sühreverdi, (Zerrinkub, 1379, s.178) İran'ın Irak-ı Acem bölgesinin Cibâl eyaletinde Zen'can'a bağlı Sühreverdi'de doğulan, Hz. Ebu Bekir'in soyundan geldiği için Bekrî, Teymî ve Kureşî nisbeleriyle anılan, lakap ve nisbelerindeki benzerlik sebebiyle zaman zaman Sühreverdi el-Maktul diye tanınan Şihabeddin Yahya b. Habeş ile karıştırılan (ö.632/ 1234) bu tarikatın kurucusu tesbit etmektedir. "İki görüşü birleştirmek mümkündür. Şöyle ki' Abdülkâhîr Sühreverdi'nin tarikatlarının tekevünü sırasında Âdâbu'l mürîdîn adlı eseriyle temel esaslarını kurduğu tarikat, Ömer Sühreverdi tarafından Avârîfu'l maârif ile tekemmül ettirilmiştir". (Kâmil Yılmaz, 2010, s.246)

Sühreverdiyye Tarikatı'nın oluşumunda rol oynayan en önemli kişi, İran'ın Irak-ı Acem bölgesindeki Cibâl eyaletinde Zencan'da 539 yılında doğan Ebu Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdi'dir. Sühreverdi, gençliğinde Bağdat'a giderek amcası Ebü'n-Necîb Abdülkâhîr Sühreverdi'nin yanında tasavvufî eğitim aldı. Amcasından zahiri ve batini ilimler tahsil eden Sühreverdi, kısa sürede tasavvuf alanında önemli bir alim ve mutasavvıf haline geldi. (Kâşânî, 1380, s.65) Sühreverdi, tasavvuf alanında önemli bir alim ve mutasavvıf olarak yetişmiştir. Bu eğitiminde, Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî, Şeyh Ebu'l Suûd Bağdadi ve Şeyh Ebu Muhammed Abdullah Basri gibi önemli alimlerden yararlanmış. Bu alimlerden zahiri ve batini ilimler tahsil eden Sühreverdi, kısa sürede tasavvuf alanında önemli bir yer edinmiştir. Sühreverdi'nin zahiri ve batini ilimlerdeki mükemmelliği, çağdaşları, akranları ve müritleri arasında kendisine özel bir yer bulmasını sağlamıştır. (Ensârî, 1364, giriş, s. On üç) Nitekim, Camî, Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî'nin Sühreverdi hakkında şöyle dediğini aktarmaktadır: "O, Irak'taki ünlülerin sonudur." (Câmî, Ty, s.472)

Tarikatın kurucusu hakkında tarihçiler ve düşünürler arasında farklı görüşler vardır. Bazılarına göre tarikat, Ebu'n-Necîb Sühreverdi (ö. 563) tarafından kurulmuştur. Diğerlerine göre ise tarikat, onun öğrencisi Ebu Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdi (ö. 632) tarafından Bağdat'ta kurulmuştur. (Zerrinkub, 1379, s.178) Şeyh Ebu'n-Necîb Sühreverdi, Nizamiye Medresesi'nden ayrıldıktan sonra tasavvufa yönelmiş ve tasavvufta İmam Gazali'nin yolunu takip etmiştir. Şeyh Ebu Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdi ise, amcasından bu yolda eğitim almıştır. Bu nedenle, Şeyh Ebu'n-Necîb Sühreverdi'nin öğretileri ile Şeyh Ebu Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdi'nin öğretileri bir araya gelerek, Sühreverdiye tarikatı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, bazı kaynaklarda Sühreverdiye tarikatının kurucusu olarak, Şeyh Ebu'n-Necîb Sühreverdi'ye atf yapılmaktadır. (Seyyedeyn, 1389, s.190) Ebu'n-Necîb, Şafii mezhebi âlimi ve sufi şeyhiydi. Nizamiye Medresesi'nde eğitim gördü ve ders verdi. (H. 545-547) yılları arasında medresenin idaresini üstlendi. Bağdat'ın şeyhülislamı idi. (Zehebî, 1409, c.20, s.475) Bağdat'ta onun için iki ribat inşa edildi. Tasavvuf yolunu anlatan "Adab'ül-Mürîdîn" kitabını yazdı ve amcası Vecihüddin, Saadet Ribatı şeyhi tarafından hilâfet aldı. (Senâyi, 1398, s.229) Aslında, bu okulun temel ilkeleri, Bağdat'ın büyük şeyhi Ebü'l-Necîb Abdullah b. Abdurrahman Sühreverdi'nin (490-563 H) düşünce ve eyleminden kaynaklandı. Ancak, bu okulun gelişimi ve olgunlaşması, Sufi yeğeni Şeyh Şeyhâbeddin Ömer Sühreverdi tarafından gerçekleştirildi. Onun bilgeliği ve öğretisi sayesinde, bu okul hızla kök saldı ve Güney İran'a, yani Huzistan, Fars ve Kirman'a ulaştı. Daha sonra, Şeyh

Şeyhâbeddin'in takipçilerinden ve halefinden biri olan Şeyh Bahâeddin Zekeriya Multânî (566-666 H) aracılığıyla Hindistan'a, özellikle de bugün Bangladeş ve Pakistan topraklarına yayıldı. (Yusufpur, 1380, s.95) Bahâeddin Multânî, Hindistan'daki Sühreverdiyye tarikatının liderliğini üstlendi ve çok sayıda Hindu'yu İslam'a çevirdi. (Semiî, 1385, s.143) Sühreverdiyye tarikatı, ilk olarak Bağdat'ta gelişti ve oradan başka bölgelere, örneğin Huzistan, Fars ve Kirman'a yayıldı. Bu tarikatın alanı daha sonra Hindistan'a da ulaştı ve 7. yüzyılın ortasında Bahâeddin Zekeriya Multânî, bu tarikatı o topraklarda yaydı. Ayrıca, Celâlîyye, Cemâlîyye, Zeyniyye ve Rüşeniyye gibi tasavvuf tarikatları da ondan etkilenecek ortaya çıktı. (Seyyedeyn, 1389, s.190) Sühreverdiyye tarikatında tasavvuf, âbidânedir. Bu tasavvuf okulu, ılımlı bir yoldur ve bunda, zühd ve tasavvufî öğretiler, din ve şeriat hükümleriyle yakın bir ilişki bulur. Daha açık bir ifadeyle, bu tarikatta, tarikat ve şeriat, hakikate ulaşmak için birlikte yardımcı olur ve Sühreverdiyye tarikatı mensubu bir sufi, ibadetleri yerine getirmeye, zühd ve cihada, adab ve sünnetlere, vird ve zikirlerle devam etmeye ve dini farzları yerine getirmeye zorunludur. (Zevariîyan, 1400, s.32) Şeriat, Sühreverdiyye tarikatı mensuplarının temel çalışma alanıdır. Bu nedenle, bu tarikatın mensupları, fıkhıta Ebu Hanife mezhebine önem verirler. Ayrıca, Allah'ın birliği, Allah'ın cisim ve öz olmadığı ve insanın eylem ve davranışlarında kaderin işlediği konusunda da görüş birliğine sahiptirler. (Seyyedeyn, 1389, s.190- 191)

Sühreverdiyye tarikatı mensupları, bazı durumlarda açıkça söylenen zikir ve semâ'yı caiz görürler ve tenasüh inancına sahiptirler. Bu tarikatın bazı sufileri, bazı şeyhlerin ölümlerinden hemen sonra aynı bedenle daha uzak bir yerde yaşamaya devam edebileceklerine ve halkı irşat edebileceklerine inanırlar. Ayrıca, ilk defa sabah namazını Adem, öğle namazını dört rekat olarak İdris (a.s.), ikinci namazını Yunus (a.s.), akşam namazını İsa (a.s.) ve yatsı namazını Musa (a.s.) kıldıklarını ve günlük namazların Müslümanlar için farz, Peygamber (s.a.v.) için ise nafil olduğunu savunurlar. Açık zikirde, ilk cümle olarak "Lâ ilâhe illallah" söylenir ve ardından "Muhammedün resûlullah" söylenerek kalp yıkanır. Talimatlar rüyada müride öğretilir ve sâlikin ruhsal yolculuğu sâlike rüyada gösterilir. Bu tarikatı mensuplarının inancına göre, Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Hz. Ali'yi (r.a.) kendi yerine halife olarak tayin etti. Hz. Ali (r.a.), Hz. Hasan'ı (r.a.) kendi yerine tayin etti. Hz. Hasan (r.a.), babası ve ağabeyinden sonra Hz. Hüseyin (r.a.)'i kendi yerine tayin etti. Hz. Hüseyin (r.a.), Hasan-ı Basri ve Kâmil bin Ziyâd'ı kendi yerine halife olarak tayin etti. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Gâdir-i Hum'da Hz. Ali'yi (r.a.) kendi ruhani halifesi olarak tayin etti. Diğer halifeler ise, İslam ülkelerinin sultanları olarak görev yaptılar. Hz. Hüseyin (r.a.)'den Hz. Ali (r.a.)'ye kadarki silsile-i irşad, İmam Rıza (a.s.)'ya ulaştı. İmam Rıza (a.s.), Meşhur-i Kerhî'yi kendi yerine halife olarak tayin etti. Derler ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Miraç gecesi, Cebrail'in eşlik etmeyi bıraktığı bir anda, Allah Teâlâ, Hz. Ebubekir'in dili ile onunla konuşmuştur. Sühreverdiyye tarikatı mensupları, tasavvuf yolculuğunda hayvani olan her şeyi terk ederler. Bu nedenle, saç, sakal ve bıyıklarını kesmezler. Ayrıca, küçük hayvanları ezmek için tahta ayakkabı giyerler. Hatta tırnaklarını bile kesmezler. (Müderriş-i Çahardehî, 1393, ss.134-135) Şeyhin müridlerine olan ilişkisi, peygamberin ümmetine olan ilişkisine benzer; bu nedenle, şeyhin itaati zorunludur. (Seyyedeyn, 1389, s.193)

Âdâbu'l mürîdîn'de zikredilenlere göre, bu tarikattaki sulûk mertebeleri şöyle ifade edilebilir: Müridin birinci makamı "uyanma" (gönülden gafletin gitmesi) yani kulun gaflet haddin'dan aşmasıdır. Ondan sonra "tövbe" gelir; Allah'tan başkalarından yüz çevirmektir. Sonra "inabe"dir; gafletten zikre dönmek demektir. Sonra "vera", nefsi muhasebe etmekten ibarettir. Sonra iradet, zühd, fakr, ihlâs, tesebbür (nefsi tehemmul etmek), sabır (şikâyetten vazgeçme), rıza (uzaklık zevki), ihlâs ve tevekküldür. Zikirten ve devam etmesinden kalbe haller girer ve bunlardan: mürakebe, kurb, sıhhat, reca, havf, heya, şevk, üns, güvenlik (tümenine), yakîn, müşahede, fevâih, levâih ve menaih'tır. (Sühreverdi, 1363, s.72)

Sühreverdiyye tarikatı, sûfi yetiştiren bir tarikattır, derviş yetiştiren veya melâmî yetiştiren bir tarikat değildir. Bu nedenle, "Âdâb el-Mürîdîn" kitabının dokuzuncu babında, sûfi, derviş ve melâmî arasındaki farkı açıklar ve sûfinin, dış ve iç dini uygulamakla birlikte akıl, marifet ve ihlasla vasıflanan kişi olduğunu belirtir. Ayrıca, "Hakikat, ibadetin hakikatidir. Şeriat da ibadetin hakkıdır. Bu nedenle, ibadetin hakikatine ulaşan birinin, ibadetin hakkını (şeriatı) gözetmemesi mümkün değildir." der. (Sühreverdi, 1364, ss.30-32) Şehâbeddin Sühreverdi, ünlü eseri "Âvârif el-Meârif"te, fıkhî hükümler ve şeriat meselelerini açıklarken, tasavvuf adabının her birini bir ayete veya hadise dayandırmaya çalışır ve mümkün olan her şekilde, ona bir şeriî gerekçe sunar. "Âvârif el-Meârif"in içindekiler listesine bakıldığında, yazarın tasavvufun pratik yönüne daha fazla önem verdiği ve tasavvuf ehlinin zevkine özel bir dikkatle, şeriata bağlı bir yolu da göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. (a.g.e, s.19) Bu kitabın bölümlerini inceleyerek ve onu şeriatın zahiri ve batini hükümleriyle karşılaştırarak şu sonuca varabiliriz: Sühreverdi, tasavvuf yolundaki kişinin hayatının her anı ve ayrıntısı için, ayetlerin ve hadislerin zahiri ve batini anlamlarına dayanarak uygun bir talimat sunmaya çalışır ve tasavvuf yolundaki kişiyi zahiri ve batini adabına göre terbiye etmeye çalışır.

Sühreverdi, Şeyh Bahâeddin Zekeriyya Mülteni, Evhadüddin-i Kirmani ve Tacüddin Ahmad b. Muhammed b. Muhammed Nu'mânî dahil olmak üzere birçok öğrenci ve müride rehberlik etti ve onları besledi. (Dihbâşî, Mir Bakirî, 1388, s.175)

Emir Hüseyin Sadat Herevî

Rüknüddîn Hüseyin b. Alim b. Ebi'l-Hasan Hüseyinî el-Gürî el-Herevî Sühreverdîyye tarikatının şeyhlerinden ve Herat'ın büyük şairlerinden biridir. "Hüseyinî" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Ona "Emir Hüseyinî Sadât" ve "Emir Seyyid Hüseyinî" olarak da değinilmiştir. (Semerkendî, 1382, s.222) Herevî'nin doğum tarihi bilinmediği için tezkire yazarları farklı görüşler belirtmişlerdir. Ancak, "Kanzû'r-rumûz" adlı mesnevisini gençliğinin sonlarında ve seyr-i sülük döneminin başında yazdığını ve bu mesnevisinde bir kişi olan "Şemseddin Muhammed"i övdüğünü düşünürsek, Hevrâvî'nin 643-676 yılları arasında hüküm süren Sultan Şemseddin Muhammed'i kastettiğini söyleyebiliriz. Bu bilgilerin doğru olduğunu farz etsek Hüseyinî'nin doğum tarihi (H. 671) Değil, çünkü Herevî o sırada Gür şehrinin Guzîv köyünde doğmuştur. (Câmî, Ty, ss.602-603) Ancak, Hevrâvî, hayatının çoğunu Herat'ta geçirdiği için, Herevî olarak tanınır. (Seffâ, 1378, c.3, ss.752-753) Eserlerinin delillerinden bazıları onun doğum tarihini (H. 671 / M. 1272) yazmışlardır. (Zerrinkub, 1379, s.327) Ancak Furuğ-i Hikmet Hanım'ın önerdiği 641-646 yıllar'ın arası daha doğru gibi görünüyor. (Berzger Hâligî, 1371, s.150) Herevî'nin ölüm tarihine göre kaynaklarda çeşitli düşünceler tesbit edilmektedir. Abdurrahman Çiştî'ye göre Herevî'nin ölüm tarihi 708 h. veya 710 h. (Çiştî, 1982, c.2, s.266) Hândmîr'e göre 717 h. (Hândmîr, 1362, c.3, s.379) Câmî'ye göre 718 h. (Câmî, T.y, s.606) Devletşâh Ahmed Ali Hâşimî'i Sendilû'ye göre 719 h. (Haşemi-ı Sendiluy, 1968, c.1, s.650) Hidayetin mecmeü'l-fusahâ'deki söylediğine göre 723 h. (Hidâyet, 1344, c.2, s.15) Riyâzü'l-ârifin'de 728 h. (Hidâyet, 1344, s.95) Riyâzü's-seyahe ve Hediyyetü'l-ârifin ise 738 h. (Şirvanî, 1339, s.474; Bağdati, 1951, c.1, s.314) kaydedilmiştir. Ancak Zâdü'l-müsâfirin adlı eserini 729'da (1329) tamamladığını ifade ettiğine göre, ölümü bu tarihten sonradır. (Nizamî, 1999, c.XIX, s.24) O, Sühreverdî'nin öğrencisi olarak yetişmiştir ve bu tarikatı örnek alarak, tasavvuf yolundaki yolculuğunu, zühd, ibadet, şeriat kurallarına uyma ve Allah'ın birliğine yönelme üzerine inşa etmiştir.

Herevî'nin Tasavvufî ve Edebî ve İlmi Şahsiyeti

Herevî, 7. yüzyılda yaşamış bir İranlı şair ve yazardır. Tasavvuf ve ahlakın teorik ve pratik fikirlerini işleyen şiir ve eserleriyle, mistik ve Farsça edebiyatın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Herevî'nin şiirleri, ifade gücü ve hayal gücünün zirvesini gösterir. Şiirlerinde, aşk, doğa, tasavvuf ve toplumsal konulara yer vermiştir. Şiirleri, hem aruz hem de hece ölçüsüyle yazılmıştır. Herevî, bir şair olarak olduğu kadar, bir yazar olarak da önemli bir yere sahiptir. Tasavvuf ve ahlak üzerine yazdığı eserleri, o dönemin düşünce dünyasını yansıtmaya açısından önemlidir. Herevî'nin şiirleri ve eserleri, günümüzde de okunmakta ve incelenmektedir.

Emir Hüseyinî-i Herevî, 7. yüzyılda yaşamış bir İranlı şair ve yazardır. Tasavvuf ve ahlakın teorik ve pratik fikirlerini işleyen şiir ve eserleriyle, mistik ve Farsça edebiyatın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Herevî, şiir ve tasavvuf alanında çok sayıda eser bırakmıştır. Şiirlerinde, aşk, doğa, tasavvuf ve toplumsal konulara yer vermiştir. Şiirleri, hem aruz hem de hece ölçüsüyle yazılmıştır. Herevî'nin tasavvuf alanındaki en önemli eseri, Şeyh Mahmud Şebisterî'ye sorduğu sorulara verdiği cevaplardan oluşan Gülşen-i Râz'dır. Bu eser, tasavvuf düşüncesinin klasik eserlerinden biri olarak kabul edilir. Gülşen-i Râz'ın başında Herevî, Şeyh Mahmud Şebisterî'yi şu şekilde tanıtır: "Horasanın büyüklerinden olarak, ışık çeşmesi gibi her türlü sanatla ünlüdür. Horasan'ın küçük ve büyük tüm insanları bu çağda, onun en iyisi olduğuna inanırlar." (Semerkendî, 1366: s.222) Bu tanım, Şeyh Mahmud Şebisterî'nin tasavvuf alanındaki bilgi ve yeteneğini vurgulamaktadır. Şeyh Mahmud Şebisterî, tasavvufî şahsiyeti ve kişiliği bakımından Herevî'nin en iyi temsilcisidir. Gülşen-i Râz, Şeyh Mahmud Şebisterî'nin tasavvufî görüşlerini en iyi şekilde yansıtan eserlerden biridir.

Bazı tezkire yazarlarının Herevî'nin tasavvuf, Fars şiirî ve edebiyatındaki makam ve mertebeye hakkında söyledikleri budur. Devletşâh-i Semerkendî yazıyor: "O, dini mesleklerin bir saliki ve yakın sıralarının bir ârifidir ve hakikatlerin ve inceliklerin sıralarını keşfetmede bir manâ hazinesi ve faziletlerinde Mükemmel ve ilimlerinde Cüneyd Sâni'dir. Parlak hatırı sır gülşeni ve konuşmasının papağanı güzel sesli bulbuldur. (Semerkendî, 1366: s.222) Cemâli-i Dehlevî, Herevî'nin tasavvuftaki makam ve mertebesi hakkında söyler: "O, devrinde Horasan bölgesinde ilimde, mârifette ve şeyhlik usulünde kendisine denk kimse olmadan büyük bir çile ve doğru ibadete sahip olan bir mütevevvidir." (Cemâli-i Dihlevî, 1976, s.154) Mehzenu'l-Garayip adlı tezkirede, Herevî hakkında şöyle söylenir: "Şeriat gökünün güneşi, hakikatin parlak güneşi, büyüklerin önderi, Emir Seyyid Hüseyinî, akıl onun anlayışından âciz ve kalemin dili onu yazmaktan eksiktir." (Haşemi-i Sendiluy, 1968, c.1, s.637) Mecâlisü'l-uşşak adlı tezkirede, Herevî hakkında söylenir: "Herat'ın kaymakamlık dairesinin müneccimidir." (Baykara, 1897, s.127) Bu ifade, Herevî'nin tasavvuftaki makam ve mertebesinin akılla kavranamayacağına işaret eder. Herevî, tasavvuftaki makam ve mertebeye ulaşmak için akıldan çok aşk ve şevke dayanan bir yol izlemiştir.

Herevî'nin Tarikat Silsilesi

Herevî'nin tasavvufî görüşlerini ve tasavvufla ilgili meselelere bakış açısını tespit etmek için başvurulacak en güvenilir ve aslı kaynaklar, onun eserleridir. Bu sebeple biz de onun eserlerinden faydalanarak, çeşitli konularla ilgili düşüncelerini açıklamaya gayret ettik. Ancak müellifimizin görüşlerinin daha iyi bir şekilde anlaşılması ve değerlendirilmesi için, üzerinde durduğu kavramın lügavî ve istilahî mânalarının yanı sıra, onun Sühreverdîyye tarikatına mensup olması münasebetiyle öncelikle Sühreverdîyye'nin müessisi olan Ebû'l-Hasan Harakânî'nin ve bu tarikatın düşüncelerine yer vereceğiz.

O, Sühreverdîyye tarikatına bağlı olduğu için, sözlerinde sūfliğin zühdi ve âbidâne yönüne dikkat etmiş ve tarikatı şeriatla karıştırmıştır. (Çime, 1997, 79) Sühreverdî tarikatında yetişmiş ve Sühreverdî'nin öğretilerine uygun olarak seyr u sülûkunu zühd, ibadet, şeriat âdâblarına uyma ve vahdet-i vücûd üzerine kurmuştur. O, vahdet-i vücûd görüşünü şiir ve nesirlerinde her yerde zikretmiş ve bu konuda bir kanaate sahip olmuştur. Öyle ki, Nüzhetü'l-ervâh'ın "Fıtrat'ın Başlangıcı" başlığı altındaki onuncu bölümü bu konudaki araştırmalarına ayrılmıştır.

Herevî tarikatının silsilesini belirlemek için, bu tarikatın dayandığı temel konuları açıklamamız gerekir. Bu konular, sekr ve sahv ile şeriattır.

Sekr ve Sahv

Herevî, sekr ve sahv konularına büyük önem vermiştir. Ona göre sekr ve sahv oluşumunda fena ve bekanın etkisi vardır. Cüneyd-i Bağdadî'ye göre fena mertebesi, tevhid mertebelerinden biridir. Salık, Hakk'a ulaşmak için kendi sıfatlarından bile vazgeçerek Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlanır. Bu yüzden fena, tasavvuf erbabı tarafından makam olarak kabul edilmiştir. Özellikle Beyazîd-ı Bistâmî ve sekri savunanlar nezdinde gayet önem verilen bir mertebedir. (Mir bakiri, 1386, s.209) Cüneyd, fenâyı "âdetlerin onda yok olduğu anlam" olarak görür. (Ensârî, 1342, s.208) Ve âdetlerin yok olduğunda, "âdetlerin darlığından sonsuzluk alanına çıkış" (Râdmehr, 1380, 260) gerçekleşir. Cüneyd, fânâyı şu şekilde tanımlar: "Kul, Allah'ın takdirinin akışına teslim olarak, kendi irade ve tercihlerinden sıyrılıp, vahdet denizinde kendi benliğini yok eder. Yaratılışların çağrısı ona ulaşmaz, onun bu çağrıya cevabı da silinir. Böylece, kul, Allah'ın birliğine dair hakikati idrak eder. Bu idrak, kulun kendi varlığından, hareketinden ve duyularından sıyrılmasına ve Allah'ın ona hükmetmesine ve onun neyi dilediğini yerine getirmesine yol açar." (Hücvirî, 1378, s.363; Kuşeyri, 1960: 515) Tasavvuf ehline göre fena, kulun kendi varlığını tamamen yok etmesi değildir. Fena, kulun muhabbet ve aşk yoluyla Allah'a yaklaşması ve sonunda O'nunla bütünleşmesidir. Bu süreç, hulul ve ittihad gibi tasavvuf dışı kavramlarla açıklanamaz. Herevî, fenayı salikte ilahi kudretin tecelli etmesi olarak tanımlar. Bu tanımlama, Herevî'nin tasavvuf anlayışında fenanın, kulun kendi varlığını tamamen yok etmesi değil, bilakis Hakk'ın varlığında yok olması olarak anlaşıldığını göstermektedir. Herevî'ye göre fena, aşkların işidir. Arifin ruhu Allah'a kavuşmayı arzuladığı zaman, Hakk'ın nuru ona galebe çalar. Böylece salık kendinden geçer ve ilahi iradeyle hareket etmeye başlar. Bu durumda, salık bütün fiillerinde Allah'ı görür. (Herevî, 1371, s.63) Beka ise, fenadan sonra gelen ve salık tevhid şuhuduna eriştiği bir mertebedir. (Mir bakiri, 1386, s.209) Herevî'ye göre, fena, salık için bir ölüm ve yeniden doğuştur. Bu durumda, salık kendinden vazgeçer ve ilahi iradeyle hareket etmeye başlar. Yüce Allah, salık ona manevî alemde farklı farklı renkler göstererek aşk ateşinde onu pişirir. Bu durumda, salık dünya ve ahiret arzusu namına hiçbir şeyde kalmaz. Fena ve beka mertebelerine ulaşan salık, artık bir kul değil, bir ilahdır. Bu durumda, salık her zaman ve her yerde Hakk'ın varlığını görür ve hisseder. (Herevî, 1371, s.63) İzzeddin Mahmut Kaşani Misbahül Hidaye adlı eserinde, fenâ ve bekâyı açıklarken, bunların sehve ve sarhoşlukla ilişkisini de açıklar. Ona göre zahir ve batın olmak üzere iki türlü fena bulunmaktadır. "Zahir fena, fiillerin fenasıdır. Allah'ın fiillerinin tecellisi neticesinde olan bir fenadır. Bu fenanın sahibi genellikle Allah'ın fiillerinde gark olur. Öyle ki ne kendinde ne de kainatta hiçbir fiili kendinden bilmez. Ve ba'zı sâlikîn şu makamda kalmışlardır ve ne yemişler ne içmişlerdir. Nihayetinde Allah Teâlâ onlara, yiyecek ve içecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için bir kimse görevlendirmiştir." (Kâşânî, 1382, s.297) Batın fena, zât ve sıfatlarda fenaya kavuşmaktır. Bu mertebeye ulaşanlar, bazen Allah'ın sıfatlarında, bazen de zâtında fena bulurlar. Öyle ki, zât-ı kadimde azamet eserini görüp tüm vesveselerden kurtulmuş olurlar. Bu makamda olanların batını fena olsa da, zahirde hiçbir belirti bunlarda fark edilmez. Her ne kadar sekr, fenanın illeti kabul edilse de, sekr bir hal olarak görülmez. Çünkü hal ve makamların taksiminde, sekr ve sahv, hal ve makamlardan sayılmaz. Aksine, bunların yerine fena ve beka, hallerden kabul edilirler. (Kâşânî, 1382, s.255-281)

Fânâ ve bekâ kavramları ve bunlarla olan ilişkisi üzerinde yapılan açıklamalara bakarak, Hârizmî'nin bu konudaki görüşlerini inceleyelim. Ona göre, sâlik sarhoşluk halindeyken, dış ve iç âlemdeki bağılıklardan kurtulur ve benliğini bırakır. Hakk'a yönelir. Bu halde, sâlik benliğini terk etmek ve insanî özelliklerini yok etmek için mücadele eder. Hak ile ünsiyet meclisi düzenlendiğinde, maddeye tutsak olmuş sâlik bu meclise davet ederler ve aşk ve muhabbet şarabıyla onu Hakk'ı görmekle sarhoş ederler. Böylece onu tüm maddi ve nefsanî bağılıklardan kurtarırlar ve fânâ makamına ulaştırırlar.

O, "سبحانى ما اعظم شانى" ve "أناالحق" gibi iddiaları sekrin sonucu olarak görür ve der ki, sâlik bu aşamada sekr ve perişanlı içindedir ve dünyadan ve çevresinden habersizdir. O, Bağdat mektebinin takipçileri gibi, sarhoşluğu, hallerin karışıklığından dolayı bir tehlike olarak görür. Allah'tan başkasını görmez ve Allah'a hitaben konuşacağı yerde, Allah'a yönelir ve kendisiyle muhatap olur. Bu durumda, kendini arındırır ve saflaştırır. Herevî, Mansur Hallac'ın asılmasını da bu sekr halinin sonucu olarak kabul eder. Hallac'ın, bu sekr halindeyken, kendisini Allah'ın bir tecellisi olarak gördüğü ve bu nedenle idam edildiğine inanır. Herevî, Bağdat ekolünün müritleri gibi halleri karıştırdığı için sekri bir âfet olarak görür. Ona göre, sekr, bir haldir ve bu hal, diğer hallerden farklıdır. Sekr halindeki kişinin, bu halden çıkmaya ve sahv haline geçmeye çalışması gerekir. Bu grup, sarhoşluktan dolayı varlıklarını fani kılıp helâk konumuna gelip, "İki dünyada da Allah'tan başkası yoktur." (ليس فى الدارين غير الله) diye bağırıyorlar. Herevî, bu durumu hem cehalet hem de bilim olarak görüyor. Ona göre bu hal, kalb ehli ve mutasavvıf için, hak ve bekâ yolunu Allah'ta

arayan, Allah'tan varlığa ulaşan kimse için sarhoşluk ve coşku halidir. Ancak, bu hal, bir âfet ve korku evresidir ve bu evrede yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiştir:

Bu, bir âfet ve havf yeridir.

Yüz bin kişi burada bir saat içinde parça parça olur. (Herevî, 1371, s.63)

Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb'da Herevî'nin aynı görüşünü ifade etmektedir. (Hücvirî, 1387, s. 231) Herevî'ye göre, sahv, sekrden geri dönmek değil, sekrden üstündür. O, Sühreverdi gibi, sekri kalp ehli'nin ve sahv'ı hakikat ehli'nin durumu olarak görmektedir. (Herevî, 1371, s.63) Sühreverdi şöyle der: Kimin üzerinde hal cereyanının bir eseri varsa, onda sekrden bir eser vardır. Bütün duygular yerli yerine dönünce de sahu hali meydana gelir. (Sühreverdi, 1364, s.193)

Tasavvufun büyükleri, iki tür sekr ve sahv inancıdır. Birincisi, nimet görmekten doğan meveddeti sekrdir. İkincisi ise, nimet veren görmekten doğan muhabbeti sekrdir. Hace Abdullah-i Ensârî, bu iki tür sekri şöyle açıklar: "Biri şaraptan kaynaklanan, diğeri ise sakini görmekten kaynaklanan sarhoşluktur. Şaraptan kaynaklanan sarhoşluk fânîdir, sakinin görüşünden kaynaklanan sarhoşluk ise bâkîdir." (Ensârî, 1371, s.138) Hücvirî'nin vurguladığı ayırım ve taksim de budur: "Sekr iki türdür: Biri "meveddet şarabı" ile, diğeri "muhabbet kadehi" ile. Meveddet sekri ma'luldür. Çünkü o nimeti görmekten doğar. Muhabbet sekri illetsizdir. Çünkü o nimeti vereni görmekten hasıl olur. Şimdi nimeti gören herkes, onu kendi üzerinde görür ve bu takdirde kendini görmüş olur. Nimeti vereni gören herkes, onu onunla görür. Bu takdirde kendini görmüş olmaz. O, her ne kadar sekr içinde olsa da sekri sahv olur." (Hücvirî, 1387, s.233) Bu temelde ve Hücvirî'nin verdiği tanıma göre, sahv da gafletten kaynaklanan "gaflet sahvı" ve muhabbet'ten kaynaklanan "muhabbet sahvı" olmak üzere iki türe ayrılır. Gaflet sahvı, kişinin gaflet halindeyken uyanmasıdır. Bu tür bir sahv, kişinin gafletten kurtulup Allah'ı hatırlaması anlamına gelir. Ancak bu sahv, henüz tam bir uyanıştır. Çünkü kişinin kalbi, Allah'a tam olarak bağlanmamıştır. Bu nedenle bu tür bir sahv, sekr olarak da adlandırılabilir. Muhabbet sahvı, kişinin muhabbet halindeyken uyanmasıdır. Bu tür bir sahv, kişinin Allah'a tam olarak bağlandığı ve O'nu bütün varlığıyla hissettiği anlamına gelir. Bu nedenle bu tür bir sahv, en açık bir keşiftir. Hücvirî'ye göre, sahv gafletten olursa sekrdir, sekr muhabbet'ten olursa sahv'dır. Bu, gaflet sahvının geçici bir uyanıştır, muhabbet sahvı ise kalıcı bir uyanıştır demektir. (a.g.e, s.234)

Söylenenlere göre sekr, Şibli'nin dediği gibi fenâ anlamında kullanılıyor. Şibli'ye göre sekr, kulların kendilerini, yaptıklarını ve hallerini görmelerini gereksiz kılan bir durumdur. (Ebi Neim, 1967, c.10, s.372) Cüneyd-i Bağdadî'nin doğrudan öğrencisi olan Şibli, sahv'ın sekr'den üstün olduğunu savunur. Ona göre, sahv, kulun Allah'ın varlığını ve birliğini idrak etmesidir. Bu, kulun Allah'a olan sevgisini ve bağlılığını artırır. (a.g.e, c.10, s.372)

Şeriat Tarikatın Temeli

Bağdat ekolünün ve Sühreverdi tarikatının bir başka özelliği de şeriata ve İslam'ın dini temellerine gösterilen ilgidir. Şeriat'ın teşekkülünden kemale erme aşamasına kadar mutasavvıfların sözlerini takip edecek olursak, birçok tasavvuf büyükleri şeriat'ın gerekliliğini ve uygulanmasını vurgulamışlardır. Onlara göre şeriat sadece gerekli değil; aksine, insan varlığının büyüğü ancak o anahtarla açılabilir ve batınî ilimlerin kapılarını açmanın tek yoludur. (Câmî, Ty, ss.498, 501) Ve şeriata uymadan tarikat yoluna girmenin, heva, heves, vesvese, zındıklık ve dinsizlikten başka bir sonucu olmayacaktır. (Lâhicî, 1393, s.251) Bu temelde Herevî, eserlerinde sürekli olarak şeriati esas alır ve onu sulûk için bir zorunluluk ve ön şart olarak görür. O, Kenzür-rumuz mesnevîsinde ayet, hadis ve fıkıh hükümlerine göre şeriatın esaslarını açıklar ve bu esaslara bağlılığı vurgular. Şehadet kelimesi, namaz, oruç, zekat ve hac gibi şeriatın esaslarına atıfta bulunarak, şeriata bağlılığı ve uymayı gerekli görür. Herevî, dinin zahiri ve batını arasında bağlantı kurarak, iman, Allah'tan başkasını inkar etmek ve acizliğin ızharı ile teslimiyetin bir neticesi olarak görür. Onun inancına göre namazın zahiri dışında bir de hakikati vardır. Namazın hakikati şudur: Sâlik, nefsini arzu ve hevadan temizlemelidir. Her iki alemde de elini eteğini çekmelidir ki, Allah ile münacat etmeye liyakat kazansın. Onun nazarında namaz, fânâ denizinin, korku ve ümidin inzivası ve kanaatin (fâkr) ibadet yeridir. İtaat, acizlik ve iradeyi terk etmeden sâliki ilahi sırlara ulaştırmaz. Namazın, sâlikin kendinden bağımsız olması ve sadece Allah'a muhtaç olması olmadan sahv olması hata ve yanlış olacaktır. Namazın felsefesi, ârifin kendisini nefsanî heveslerden saklaması ve sadece ruhunun ve bedeninin kiblesinin Hak Teâlâ olmasıdır. (Herevî, 1371, s.34) Sühreverdi, yakınlık ehlinin yüksek makamlara ve mertebelere ulaşmasını, namazın ve ibadetlerin devamında görür. (Sühreverdi, 1364, s.138) Ayrıca, Tasavvuf ehline göre oruç, sadece açlık ve susuzluk çekmek değildir. Oruç, kalbi Allah'tan başkasından boşaltmak, dünyayı ve maddî şeyleri terk etmektir. Bu nedenle, yeme içmeden ağız kapatmak, orucun zahiri boyutudur. Orucun batını boyutu ise, kalbi Allah'a yöneltmek ve O'nunla birlikte olmaktır. Hac da aynı şekilde, sadece belirli bir zamanda ve yerde yapılan bir ibadet değildir. Ona göre, hac, nefis isteklerinin vadisinden ihram bağlayarak İslam'ın merkezi olan Kâbe'ye doğru hareket etmektir. Havf ve reca (korku ve ümit) ise bu haccın her zaman sa'y ile safa edilen Safâ ve Merve'sidir. Bu haccın amacı, salikin (manevi yolunun) zan ve şüpheliyi terk ederek aşkıyla maşuka (sevgiliye) evet demesidir. Salik, Tanrı'nın dergahını gördüğünde, hayatını Hakk'ın önünde feda eder. Ona göre bu yol, kıl kadar ince ve üzerinde yürümek zordur. Bu yüzden, içindeki varlığımızın her zerresini çıkarmanız ve kendinizden fânî olmanız gerekir. Önce tevfiik atını hazırlamalı, sonra Hakk Kabesini tavaf etmelisiniz. Ona göre bu hac ve tavafta yönün anlamı yoktur, çünkü orası kibriyadır ve herhangi bir tarafa dönmek

caizdir. O, âriflerin Kabe'sini su ve çamurdan yapılmış bir yapı olarak değil, "Beytullah" olan bir kalp olarak kabul eder. Arayan, onu tavaf etmek için böyle bir kalbe sahip olmaya çalışmalıdır. (Herevî, 1371: 36)

Bu tarikatın kaynaklarından biri de Sühreverdî'nin 63 bölümden oluşan Avârifü'l-Maârif adlı eseridir. Sühreverdî, kitabın başında şeriata bağlılığını tasdik etmiş ve her bölümde mutasavvıfların seyr ü sülûk adabı ile görüş ve öğretilerini anlatırken, tarikat zevkleri bilgisini şeriat ehlinin âdet ve kaidelerile birleştirmiştir. Âyetlere, hadislere ve fikh hükümlere atıfta bulunarak tarikatın şeriata uygunluğunu açık bir ifadeyle ve ince Farsça ve Arapça şiirlerle açıklamıştır.

Devletşah-ı Semerkendî, Herevî'nin eğitimini ve irşadını doğrudan Şeyh Şihabeddin Ömer Sühreverdî'ye bağlamış ve onu bu büyük şeyh ve ârifin çağdaşlarından biri olarak saymıştır. Ancak bu atıf doğru değildir; çünkü o, tasavvufi öğretilerini Bahâeddin Zekeriyya Mültani (H. 578-661) ve oğlu Sadreddin Arif'in hizmetinde öğrendi ve tamamladı. (Turâbî, 1371, s.3)

Tarikat ve tasavvuf silsilesi ile Emir Hüseyin'in hırkasının şeceresi şöyledir: Emir Hüseyin, Şeyh Rukneddin Alem Multani'nin müridi. O babası Şeyh Sadrettin Arif Multani'in mürididir. O babası Şeyh Bahaeddin Zakaria'nın mürididir. O Şeyh Şihâbeddin Ömar Sühreverdî'nin mürididir. (Şirvanî, 1339, s.474) O amcası Şeyh Ziyâeddin Ebü'n-Necîb Sühreverdî'nin. O amcası Gazi Vecîhüddin Sühreverdî'nin ve o babası Ebu Muhammed Emuye Sühreverdî'nin mürididir. O Ahmad Esved Ed-Diyneverî'nin müridi ve o Mümşâd Ed-Dinuri'nin mürididir. O Cüneyd el-Bağdatî'nin mürididir. (Câmî, T.y, s.605) O amcası Şeyh Serî es-Sakatî'nin mürididir. O Ma'rûf-i Kerhî'nin mürididir. O Davud Et-Tai'nin mürididir. O Hace Habib El-Acemî'nin mürididir. O Hace Hasan el-Basrî'nin mürididir. O'da evliyaların imamı Hazreti Ali bin Ebî Talib'in (a.s) müridi ve o da peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed Mustafa'nın (a.s.v.) mürididir. (Mâyil-i Herevî, s.28-29)

ESERLERİ

İran ve Hindistan'da bağımsız olarak veya diğer kitapların kenarlarında yayınlananlar haşiyesin'de Herevî'nin eserlerinin sayısı kesin olarak bilinmiyor, çünkü tezkire yazarlarından her biri, ya bir iki eserini zikretmemiş ya da yanlış bir şekilde başka bir eseri ona isnat etmiştir. Bu yanlışın nedeni, Herevî'nin eserleri için seçtiği isimlerin genellikle yedinci yüzyıldan önce ve sekizinci ve dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar ya aynı ya da ortak adlarda hafif bir tahrifiyle bilimsel, mistik ve edebi kitaplar isimlerin yaygın olmasıydı, ve bu ismin genelleştirilmesi, tezkire yazarlarının bu eserlerin müellifini tanımda yanlışlarına sebep olmuştur. (Hikmet, s.250)

Kenzû'r-rumûz

Bilgiyi ifade etmek ve yüksek mistik anlamları aktarmak için şiir dili, duygularımıza en yakın ve en iyi dildir. Mistik şair, hayal gücü ve ifade gücünün yardımıyla, salıkların zihinlerine mistik anlamlar getirebilir. Bu nedenle, Gülşen-i Râz gibi kitaplar, bu konudaki nesir kitaplarına göre özel bir yere sahiptir. Bu kitapta Herevî, mistik terimleri açıklamak için yüksek sanat eseri olan sanatsal şiir biçimini seçmiştir. Tasavvuf hallerini, aslında tasavvufi düşüncelerin özünü her yönüyle ifade eden en önemli terimlerin ifadesiyle tamamlamak için şiir kalında yazılmıştır.

Türk kütüphanelerinde bulunan tasavvufi konuları ele alan mesnevi, (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2633/1, vr. 1b-35a; İÜ Ktp., FY, nr. 1160, vr. 1b-29b) Allah'ın ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vasıfları ve onun dört halifesi, şeyh Şihabeddin Sühreverdî, şeyh Zekeriya ve şeyh Sadreddin'in erdemleri ile başlar. Bu mesnevi, küçük bir tasavvufi masnavidir. Bu 922 beyitlik eser, Mevlevî'nin Mesnevi'si ve Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı taklidiyle yazılmış mistik, ahlaki ve kelami bir mesnevidir. Bu mesnevi, aslında Zadü'l-Müsâfirin mesnevisinde yazılan konuların tekrarıdır. Ancak Zadü'l-Müsâfirin'de bu konular çok daha belagatli ve şiirsel bir şekilde ele alınmış ve kısa, uzun ve tatlı anekdotlar ve hikayelerle karıştırılmıştır. Kanzû'r-Rumûz'da ise bu konular daha kısaca belirtilmiştir.

Herevî, bu mesnevisinde tasavvufun gerçeklerini ve mertebelerini anlatırken, sözlerine ayrı bir incelik katmak için kısa hikâyelere yer vermiştir. Kanzû'r-Rumûz'daki hikâyelerinin kahramanları, tüm zahid, âbid ve büyük şeyhlerdir. Hikâyelerin konusu, nefsi fani etmek, zühdün manası, tevekkül, rıza, bihûdî, bihûdî halde Allah'ın lutfun kahrında görmek, Allah'ın güzelliğinin nurundan umutsuz olmamak, yakîn gözüyle işaretsizden işaret bulmaktan ibarettir.

Herevî, bu manzumeyi yazarken, Sühreverdî'nin Avârifü'l-Maârif adlı eserini ele almış ve haller ve makamları açıklarken bu kitabı takip etmiştir. Sühreverdî, Avârifü'l-Maârif'te haller ve makamları açıklar ve ardından imandan sonra dört temel konu olan tevbe, zühd, tevekkül ve ihtiyar'ı yerleştirerek makamları kısaca açıklar. Ardından, büyüklerin sözlerini ve kesin inancını zikrederek on ana esasta (tevbe, vera, zühd, sabır, fakr, şükür, havf, recâ, tevekkül ve rıza) açıklıyor. Daha sonra halleri on temel esasla (hubb, şevk, üns, kurb, ittisal, kabz, bast, fena, beka ve heya) yerleştirir ve bu ana unsurlara ek olarak geri kalan halleri yorumlar. Bu kitapta, Herevî, Sühreverdî'yi taklit ederek on makamı anlatmaktadır. Halleri, Sühreverdî'nin Avârifü'l-Maârif adlı eserinde verilen ilerleme ve gecikmeye göre neredeyse aynı şekilde gözlemlenmektedir. Daha sonra, makamları anlatır ve Avârifü'l-Maârif'te verilen ana konulardan sonraki tali konuları açıklar. Ancak, her durumda Sühreverdî'yi taklit etmeden kendi zevkini uygular. Bu kitaptaki temel ve önemli konu, ansiklopedilerde verilen tanımlara sıkı sıkıya uyulmasıdır. Sanki

Kanzû'r-Rumûz, şiir diliyle yazılmış, ihtiyaç halinde izah ve gerekçe gösterecek hikâyeleri olan Avârifü'l-Maârifin özel bölümlerinden bir manzum kitabıdır.

Zadü'l-müsâfirin

Tasavvufî düşüncelerini masal ve hikayelerle açıklama konusunda büyük kabiliyeti olan müellifin, Senâî'nin Hadikatü'l-Hakika'sını örnek alarak yazdığı eser, sekiz bölüm ve yaklaşık 1250 beyitten meydana gelir. (Nizamî, 1999, c.XIX. s. 24) Herevî, bu eserin başında bir giriş yapmıştır. Bu masnavi, tamamen tasavvuf ve tevhid üzerinedir ve bir giriş ile sekiz makaleden oluşur: Giriş: Tevhid konusunda, Birinci makale: Hakikati arındırmak ve takdis etmek üzerine, İkinci makale: İnsanın fazileti ve şerefi üzerine ve ondan gaflet etmek üzerine, Üçüncü makale: Tarikat ve sülûkun niteliği üzerine, Dördüncü makale: Salikin sıfatları üzerine, Beşinci makale: Aşk ve maşukun ifadesi üzerine, Altıncı makale: Aşk ve onun niteliği üzerine, Yedinci makale: Dinin marifeti ve onu araştırma ifadesi üzerine, Sekizinci makale: Pir ve mürit ve aralarında olan sohbetin şartı üzerine.

Herevî'nin bir başka tasavvuf şaheseri, "Zâdü'l-Müsâfirin" adındaki mistik mesnevisidir. Bu kitabın adından da anlaşılacağı üzere, tarikat yolunda salıkların bir azığıdır. Bu kitabın yazıldığı tarih bilinmemektedir. Deletşah-i Semerkandî, Herevî'nin bu mesneviyi Evhadüddin-i Merâgî'nin çillehanesinde kaldığı dönemde yazdığını söylese de, biz bunun doğru olmadığını düşünüyoruz. Bize göre, bu mesnevi, Herevî'nin tarikat yolunda ilerleyip ilk hal ve makamlardan geçtikten ve mistik mükemmelliğin mertebelerine ulaştıktan sonra yazılmıştır. Bunun nedeni, Deletşah-i Semerkandî'nin, bu mesneviyi ve ayrıca Nüzhetü'l-ervâh'ı yazarın hayatının son yıllarına ve yaşlılığına bağlamasıdır. (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2633/1, vr. 1b-35a; İÜ Ktp., FY, nr. 1160, vr. 1b-29b) İslam Şura Meclisi kütüphanesinde, 1164 ve 1166 numaralı iki nüsha halinde bir Mesnevi bulunmaktadır. Bu Mesnevi'nin beyit sayısı, Meclis'in yazma nüshaları listesinde, bir nüsha için yaklaşık 1100, diğeri için ise 1250 olarak kaydedilmiştir. Bu nüsha, 14. yüzyılın sonlarında Hüseyin Musevi adlı bir kişinin el yazısıyla yazılmıştır.

Herevî'nin tüm eserlerinde dikkat çeken ve temel nokta, bu eserleri meydana getirirken tek gayenin ve arzu ettiği mükemmelliğin, insan varlığının doğası açısından hakikati bilme ve tasavvufî anlam algısını ifade etme ilkesine özel bir önem vermek olmasıdır. Müellifin titizliği ile çeşitli şiir ve nesir ifadeleri ile süslenmiş ve apaçık sanatların süslemelerinde yeni salıkların ve acemilerin rehberliği ve önderliği için hazırlanmıştır. Aynı zamanda, müellifin bu ciddi ve zor görevi yerine getirmekteki yetersizliği ve şaşkınlığı da kabul edilmiştir.

Sinâme

Otuz tasavvufî aşk mektubundan oluşan bu mesnevinin, Nuruosmaniye Kütüphanesi (nr. 4964, vr. 32a-65a kenarında) ve Süleymaniye Kütüphanesi (Şehid Ali Paşa, nr. 1188/3) olmak üzere iki yazma nüshası bulunmaktadır.

Herevî, bu eserinde aşık dil ile maşuka otuz tane mektup yazmıştır. Her mektupta bir konu işlenir. Eser, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda yaygın olan dehname şeklinde yazılmıştır. Aşık ve maşûk arasında yazılan romantik mektupları içerir. Şair, tasavvufî aşkı ve çeşitli aşamalarını ifade etmeye çalışmıştır.

Bu mesnevi'de şair, Nizamî'nin şivesinden fazlasıyla etkilenmiştir. Bin üç yüz sekiz beyitten fazla üzerinde yazılan bu eser, Nizamî'nin "Hüsrev ve Şirin" mesnevisinin vezn ve tarzına dayanarak Fahreddin As'ad'î Kurkanî'nin "Veys ve Râmîn" mesnevisine yakın yazılmıştır. Ancak, bu mesnevi'nin mektupları "Hüsrev ve Şirin" ve "Veys ve Râmîn" mektuplarının sırası ve dikkatine sahip değildir. Doğru düzene sahip olmamak ve bazı konuları tekrarlamak, şairin irfanî aşk tarzlarını ifade etme niyetinde başarısız olmasına neden olmuştur. Ancak, bu eser, irfanî aşk tarzlarını ifade etme konusunda değerli bir çalışmadır.

Herevî, bu eserini "Aşkname" (aşk mektubu) olarak adlandırmıştır. Bu eser, biraz daha gevşek beyitlere ve uygun bir düzene sahip olmamasına rağmen, içindeki heyecanı göstermektedir. Herevî'nin bu eserin sonundaki ifadesine göre, kendi hasbîhaliydi.

نه این گوهر به یاد غیر سقتم همه در حسب و حال خویش گفتم

Bu mücevheri (mesneviyi) başkası için cilalamadım.

Hepsini kendi hasbîhalim için söyledim. (Herevî, 1371: 203.)

Bu mesneviden neşredildiği tarih hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak, yaklaşık tarihini bir dereceye kadar belirleyen bazı kanıtlar mevcuttur. Örneğin, kitabın ilk kısmında Peygamber'i tasvir ederken, Hindistan'a yaptığı seyahat ve kalışından bahsetmektedir.

Kaza'nın eli beni zayıf ve güçsüz etti,

Şimdi de Hindistan'da hapsetti. (Herevî, 1372: 144)

Görünüşe göre, bu kitabı Hindistan'da kaldığı sırada, yani gençliği olan yedinci yüzyılın ikinci yarısının başında yazdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Devletşah-i Semerkandî'nin ve yedi iklimin sahibinin ifadeleri, yaklaşık tarihi yedinci yüzyılın ikinci yarısının başı olacak şekilde kullanılmaktadır. (Semerkandî, 1382, s.223; Razi, 1389, s.635)

Bir başka husus, bu mesnevînin mektuplarının çoğunda gençlik ve dünya zevklerinden ve güzelliklerinden sarhoşluk ve coşkunluk günleri için gerekli olan canlı, duyarlı ve aktif bir ruhun tecellisidir.

Kalendernâme

Hidâyet'in Mecmeü'l-Fusâha'da zikrettiği ve onun beyitlerinden naklettiği bir mesnevidir. (Hidâyet, 1344, c.2, s.26-27) Saîd-i Nefisî, Emir Hüseyî'nin eserlerinde de bu mesneviyi listeledi. (Nefisî, 1334, c.2, s.742) Bu mesnevi, Leylâ vü Mecnûn-i Câmî (Bahri hazeci müseddes- mef'ûlü mefâilün fe'ûlün vezni'dir) üzerine yazılmıştır. Şiirinde rindâne, Kalender ve tasavvufî düşünceler görülmektedir. (Mâyil Herevî, 1388, s.52)

Penc Genc

Herevî'nin Sanâî'nin beş büyük tasavvufî kasidelerine nazire söylediği eserdir. Bu meydana gelen eserin bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 4964, vr. 22a-28b kenarında). Görünüşe göre 707 yılında yazılan tevhid, evliyanın faziletleri ve bazı tasavvufî ve ahlaki konuları içerir. (Âzer Bigdilî, 1336, c.2, s.601; Mâyil Herevî, 1388, s.53) Bu kitaptan bir nüsha İrân meclisinin numara 1 Kütüphanesinde No.(2) 1164. (Âzer Bigdilî, 1336, c.2, s.601) bir nüsha, Paris'te No. 1972. (Bılışe, 1928. c.III, s.442) ve bir nüsha da Kahire Dâru'l-Kutub da (Farsça elyazmalar fihristi, 1966, c.1, s.48) mevcuttur.

Nüzhetu'l-ervâh

Müellifin tasavvufî düşüncelerini içeren eser, yer yer mensur ve manzum olarak yazılmıştır. (Herevî, 1371. s. 24.) Bu kitapta, ayetler, haberler ve şiirler, muazzam ve beğenilen bir karışıklık içinde ifade edilmektedir. Kitap, Sa'dî'nin Gülistan'ı ve Hacı Abdullah-i Ensârî Risaleleri'nin şivesinde, tasavvufî metinlerin izahında yazılmıştır. Bu irfani eserde, tevhid ve Peygamber (s.a.v.) ve halifelerin vasıflarında bir giriş ve yirmi sekiz bölüm bulunmaktadır. Her bölümde, iki yüz iki dikkat çekici irfani ifade, Farsça ve Arapça şiirler ve temsilli hikayeler yer almaktadır. Bölümler, seyr u sulûk mertebeleri, makamlar ve hallerin başlığı ile süslenmiştir. Bu kitap, nesrin en güzel örneklerinden biridir. Her bölümde ilahi aşk ve muhabbetten bahsetmiş, ardından tasavvuf tarihinin büyüklerinin bir hikâyesini şahit olarak anlatmıştır. Herevî, sözlerini yapay olmakla birlikte ince, güzel, tatlı ve hoş olacak şekilde süslemek için edebî ve söz sanatları kullanmıştır. Yeni teşbihler, beğenilen kinayeler, ince manalar ve güzel sözler, bu değerli kitabın özelliklerinden bazılarıdır.

Bu kitabın bölümleri şu şekilde düzenlenmiştir: Birinci bölüm, sulûkun başlangıcı, İkinci bölüm, sulûkun mârifeti, Üçüncü bölüm, salikin makamları, Dördüncü bölüm, salikin nasihatı, Beşinci bölüm, yaratılışın başlangıcı, Altıncı bölüm, vahdetin ifadesi, Yedinci bölüm, salikin tecridi, Sekizinci bölüm, tarikat kâideleri, Dokuzuncu bölüm, istiğnâ kemali, Onuncu bölüm, fitratın başlangıcı, On birinci bölüm, hallerin ihtilafında, On ikinci bölüm, kalbin ifâdesi, On üçüncü bölüm, kalbin tasfîyesi, Ondördüncü bölüm, aşkla mukaddimesi, On beşinci bölüm, aşk'ın hakikatleri, On altıncı bölüm, hallerin ifadesi üzerine, On yedinci bölüm, nefsin ifadesi hakkında, On sekizinci bölüm, nefse hitap üzerine, On dokuzuncu bölüm, muameleler, Yirminci bölüm, cidd ve içtihad, Yirmi birinci bölüm, sohbet ve itaat etmek, Yirmi ikinci bölüm, insanları terk etmek, Yirmi üçüncü bölüm, sabır ve teslimiyet, Yirmi dördüncü bölüm, manaları keşfetmek, Yirmi beşinci bölüm, hidayet ve uyanıklık hakkında, Yirmi altıncı bölüm, tarikat ehli'nin hakkında, Yirmi yedinci bölüm, bu yolun nihayesinde, Yirmi sekizinci bölüm, kitabın sonunda.

Tarabü'l-mecalis

Herevî'nin mutasavvıflar arasında özel kabul ve itibar kazanmış eserlerinden biridir. Bu kitap, makbul bir ifade ile secili bir nesir ve şiir karışımıdır ve üslubu Herat'ın ünlü mutasavvifi, Hoca Abdullah-i Ensârî'nin üslubundan etkilenmiştir. (Turâbî, 1371, s. 15) Tabii ki, Herevî kitabın sonuna kadar bu üslubu takip etmedi. Kitap, akıcı ve çevik bir nesir ile yazılmıştır ve ahlaki, hikmetler, vaazlar, ilahi öğretiler ve nebevî hadisler gibi konuları içermektedir. Bu eser, beş kısım ve elli beş bölüm halinde düzenlenmiştir. Herevî, kitabının tanıtımında şöyle yazar: "Âriflerin iyi bir mizaç ve insanın kemal hakkında bilgi almak için, yetenek kadere bağlıdır, zâtî yetkinliklerini bilgilerinden mazur görmemek için surat ve mânâ karışımı olan bir macun ve asıldan tali ve dalbudaka bağlanan bir hurma ağacıdır." (Herevî, Ty, s.3)

Bu kitap beş kısım ve her kısım ile ilgili bölümler şu şekildedir: Birinci kısım madde ve mânâ alemlerin yaratılışındadır. Sekiz bölümü şu unvanlar ile: İnsan yaratılışının başlangıcında, Şehadet âleminin niteliğinde, Dünyanın gerçeğine işaret etmek, Dünyanın sıfatıyla, Dünyayı kötölemek ve öğüt vermek, İblis'in yaratılışında, İblis'in ifadesinde, Adem Safî'nin (sav) yaratılışında; ikinci kısım evlatın nevilerinde ve onun on iki bölümü bu unvanlar ile: Peygamberlerin yaratılışında, Şeriat alimleri'nin yaratılışında, tarikat şeyhlerinin yaratılışında, mecazi alimlerin sıfatıyla, sathi fakırların sıfatıyla, gerçek zikredenlerin sıfatıyla, madde ve mânâ alemlerin yaratılışında, emirlik ve vilayet gücünün ifadesinde, adaletli hükümdarların ifadesinde, zalim hükümdarların sıfatıyla, avam insanların sıfatıyla, kadınların sıfatıyla; üçüncü kısım İhvân-ı Safâ risâleleri'nin yirmi birinci incelemesinin çevirisi ve düzeltilmesi olan, insanın tüm hayvanlar üzerindeki erdem ve şerefindedir. Başkalarından bir çeviri ve uyarlama olmasına rağmen, aslında çevirmenin kendi zevkine ve uygunluğuna göre anlamlarında, temalarında, deyimlerinde ve hatta hikayenin biçiminde zamanının ve ortamının gereksinimlerine göre birçok değişiklik yaptığı ilkesinin bir

özetidir öyle ki üslup, amaç ve içerik açısından bu bölümün yazar tarafından özel bir kompozisyon olduğu söylenebilir ki, İhvân-ı Safâ'nın eseri onun uyarlamasının ve düşüncesinin sadece kaynağıdır ve orijinal ve asıl formu, zamanının cümleleri şeklinde özetliyor ve ona kendi ve çağdaş büyüklerin yanı sıra bilgisini ve eğitimini katmış, ona özel bir şekil ve farklı bir renk vermiştir. Ve kendisi bundan bahsedip ve hikayenin başında söylemiştir: " Ve bu kısım, doğru akıl ve sağlam kalp sahiblerinin, bu anlamları insaf ve adaletle düşündükleri için yaptıkları araştırmalardan tüm hayvanlar üzerindeki insan erdeminin ne görünür yaratılışından ve ne de resm ve alışkanlık yoluyla istinbat olan çöğü iyi ve mânâlı söz ve hikayeler var. Bu anlamda, İhvân-ı Safâ kitabının hikmetli insanlar tarafından toplanan incelemelerinden peygamberlik yöntemi üzerine birkaç bölüm yazılmıştır ve hayvan topluluğunun insanlarla tartışması, farklı bir şekilde düzenlendi ve hakikat ve mecazdan aklın telkinlerinin ve zamanın dilinin yazılışının ne olduğunu yazıldı.

Bu kitapta Herevî, ortaçağ sufi alimleri ve hekimleri'nin inançlarına göre doğa dünyasını ve onun büyük yaratılışını tartışıyor. Allah'ın zatının nuru etkisi için, yani kahr ve lütuf nisbetine göre, yaratılış alevinin biri ışık diğeri karanlık olmak üzere iki tür alevlendiğini, ateş ve duman gibi, düşünüyor. Işıktan melekler, ruhlar ve cennet, huri, köleler ve cennetin tüm nimetleri, rütbelerine göre yaratıldı. Karanlığın bir kısmından şeytanın gerçeği ve şeytanlar, şimal ve cehennem sahiblerinin ruhları ve her türlü azap yaratılmıştır. (a.g.e, s.66)

Rûhu'l- ervâh

Allah'ın doksan dokuz Esmâü'l-Hüsna isminin tarifi, müellifin mistik bir üslupla kaleme aldığı bir eserdir. Her bir isme göre ayet, hadis, büyüklerin sözleri ve büyük şeylerden rivayetlere yer verilmiştir. Müellif, her açıklama sırasında hikayeler ve kıssalar ifade etmiştir. (Mâyil Herevî, 1388, s.73-74)

Sırâtü'l- müstakim

"Nicâtu'l-Tâlibin", Sühreverdi tarikatinde, acemi salıklara ve yeni talimlere rehberlik etmek için yazılmış bir nesir risaledir. (Münzevî, 1348, c.2, s.1268) El yazma nüshaları Tahran Ulusal Kütüphanesi'nde, (Mâyil Herevî, 1388, s.52) Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde ve Meşhed'deki Astan-i kuds-i Razavi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Münzevî, 1348, c.2, s.1268) Bu eser henüz yayınlanmamıştır.

Bu risalenin muhtevasına göre müellifin amacı, acemi, deneyimsiz ve tecrübesiz müritlere kendi zahirlerini ve din süslemesiyle batınlarını güzelleştirme çabasında, zahir ve batınının nimetlerinden tam olarak yararlanmaları için rehberlik etmektir. Bu risalenin her yerinde, Sühreverdi ve haleflerinin inanç ve öğretilerinin ilkelerine dayanan bir talimat topluluğu bulunmaktadır. Birçok yerde isim anılmadan, büyük ihtimalle Şeyh Bahâeddin Zekeriyâ olsun, Şeyh'in sözlerine atıfta bulunmaktadır. O da şöyle demiştir: "Şeyh'in Mübarek sözlerinden işittim: Kim doğru yolu ararsa ..."

Bu risalede ele alınan genel konular şunlardır: Dinin faydalarını açıklamak, Din âlimlerinin ve tarikat büyüklerinin özelliklerini araştırmak, Zahir ve batın kemali tamamlamanın gereğini araştırmak, Dinî liderler ile tarikat büyüklerinin görevlerini belirlemek, Dinî ilimlerde hocaya hizmet etmenin ve tarikat âdetlerinde mürid ve şeyhlere tabi olmanın gerekliliğini ifade etmek, Bir mürit ve bir müradın kurallarının açıklaması, Ahlaki ve eğitici talimat ve öğretilerin özeti, Sosyal ve aile hayatındaki tavır ve davranışlar ile helal ticaretin gerekliliği ve işsizlikten kaçınma.

Herevî, bu risalenin sonunda, bütün bu konuların, hakiki salıkların, zahirlerini ve batınlarını güzelleştirme ümidiyle bu yolda yürümeleri ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) fiilleri, halleri ve ahlakını örnek almaları için gerekli olduğunu vurgulamıştır.

SONUÇ

Emir Hüseyin, 8. yüzyılda yaşamış bir Türk mutasavvıf ve şairdir. Şiir ve tasavvuf alanında çok sayıda eser yazmış ve bu alandaki çalışmalarıyla önemli bir yere sahiptir. Herevî, Bağdat ekolü ve Sühreverdi Tarikatı'nın müridlerindedir. Tasavvuf öğretilerini, Şeyh Bahâeddin Zekeriyâ Mültani (H. 578-661) ve oğlu Sadreddin Arif'in hizmetinde öğrenmiştir. Tasavvufun büyükleri, onun mistik ve edebi şahsiyetini övmüşlerdir. Tasavvufi düşünceleri, Bağdat ekolü ve sahiv tarikatına dayanmaktadır. Herevî'nin Sühreverdiyye tarikatına bağlılığı nedeniyle, kendi ifadelerinde zahidane ve âbidane tasavvufa yönelmiş ve tarikatı şeriatle karıştırmıştır. (Çime, 1376, s.79) Sühreverdiyye tarikatı, tasavvuf ve şeriat arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Bu nedenle, Herevî de kendi tasavvufi anlayışında, zahidane ve âbidane bir tasavvuf anlayışına yönelmiş ve tarikatı şeriatle karıştırmıştır. Herevî'nin tasavvufi anlayışında, zühd, ibadet ve şeriat kurallarına uyma önemli bir yere sahiptir. Herevî, tasavvuf yolunun, kişinin nefsinin terbiye etmesini ve şeriat kurallarına uymasını gerektirdiğini savunmuştur. Herevî'nin tasavvufi anlayışındaki bu yön, onun şiirlerinde de kendini göstermektedir. Herevî'nin şiirlerinde, tasavvufun temel kavramları ve öğretileri işlenirken, aynı zamanda zühd, ibadet ve şeriat kurallarına uymanın önemi de vurgulanmaktadır.

Herevî, eserlerinde sürekli olarak şeriatı esas alır ve onu sulûk için bir zaruret ve ön şart olarak görür. Ayet, hadis ve fıkıh hükümlerine göre şeriat esaslarını açıklayarak bu esaslara bağlılığını vurgular. O, Bağdat ekolünün müritleri gibi halleri karıştırdığı için sekri âfet yeri görür. Ona göre, sekr, kişinin akıl ve şuurundan uzaklaşması anlamına gelir. Bu durum, tasavvuf yolunun bir aşaması olarak kabul edilebilir, ancak kalıcı bir hal olmamalıdır. Aksi

takdirde, kişinin nefsi kontrolden çıkar ve yoldan sapar. Herevî'ye göre, sahv, sekirden geri dönmek değil, sekirden üstündür. Sahv, kişinin akıl ve şuurunun yerinde olması anlamına gelir. Bu durum, tasavvuf yolunun nihai hedefidir. Herevî, Sühreverdî gibi, sekri kalp ehli'nin ve sahv'ı hakikat ehli'nin durumu olarak görür.

KAYNAKÇA

- Âryâ, Ğ. A. (1381). Kulliyâtî der Mebâni-i İrfan ve Tasavvuf, Tahran: Pâyâ.
- Attâr, Ş. F. (1391). Tezkiretü'l-evliyâ, nşr. Muhammed İstîlamî. Tahran: Zuvvâr.
- Âzer Bigdilî, L. (1336). Âteşkede, nşr. Hasan Sâdât-ı Nâsirî, Tahran: Emir Kebir.
- Bağdatî, İ. p., (1951). Hediyyetü'l-ârifin, İstanbul: Milli Eğitim.
- Baykara, S. H/G. (1897). Mecâlisü'l-uşşak, Kanipûr: Nulkişo, s.127.
- Bılışe, İdgârd, Fârsça Hat Nüşhalar fihristi, Paris, 1928. c.III, s.442.
- Câmî, A. (T.Y.). Nefehâtü'l-üns, nşr. Mehdi Tevhidipur, Tahran: Mahmudi Yay. s.606.
- Cemâli-i Dihlevî, (1976). siyerü'l ârifin, Çev. Muhammed Eyyyb-i Kadirî, Lâhûr, s.154.
- Çime, M. A. (1376). Şımı-i Ez Ehval ve Âsâr-ı Emir Hüseyinî-ı Herevî, Maârif dergisi, (1), s.79.
- Çiştî, A. (1982). Mir'âtü'l-esrâr, , Urduca çeviri, Lâhûr, c.2, s.266.
- Dihbâşî, M., Mir Bakirî-i Ferd, S. A. A., (1388). Tasavvuf Tarihi (1), Tahran: Semt.
- Ebi Neim İsfahanî, A. b. A., (1967). Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Esfiya, Beyrût: Dârü'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- El-Acem, R., (1999). Mustalahat-ı Tasavvuf-ı İslâmî Sözlüğü, Beyrût: Mektebetü'l-Lübnan.
- Ensârî, H. A., (1362). Tabakâtü's-sûfiyye, nşr. Muhammed Server Mevlâî, Tahran: Tûs.
- Ensârî, K., (1364). Avârifü'l-Maârif-i Sühreverdî, Tahran: İlmî ve Fehengî.
- Farsça elyazmalar fihristi, Kahire, Darü'l- Kutub vel-Vesaiku'l-Kavmiyye, 1966, c.1, s.48.
- Fırûher, N., (1387). Kârnameye Tasavvuf, Tahran: Semt.
- Hândmîr, Ğ., (1362). Habîbü's-siyer fi ahbâri efrâdi'l-beşer, Tahran: Heyyam.
- Haşemi-i Sendiluy, A. A., (1968). Mehzenü'l-garayip, nşr. Muhammed Bakir, Lâhûr, Pençap üniversitesi Yay.
- Herevî, E. H., (1371). Herevî'nin İrfânî Mesnevileri, nşr. Seyyed Muhammed Turâbî, Tahran: Tahran üniversitesi.
- Herevî, E. H., (Ty.). Tarabü'l-mecâlis, nşr. Seyyed Ali Reza Müctehidzade, Meşhed üniversitesi.
- Hidâyet, R. K. H., (1344). Mecmeü'l-fusaha, nşr. Mezâhir Musaffâ, Tahran: Emir Kebir.
- Hidâyet, R. K. H., (1344). Riyâzü'l-ârifin, Mezâhir Müseffâ çalışması, Tahran, Mahmudi.
- Hikmet, F. Mir Hüseyinin düşünceleri ve eserleri, doktora tezi, kayıt no: 5967.
- Hücvirî, A. B. O., (1378). Keşfü'l-Mahcûb, nşr. Mahmûd Âbedî, Tahran: Sûrûş.
- Kâmil Yılmaz, H., (2010). Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul, Ensar.
- Kâşânî, A. R., (1380). Mecmûyî Resâil ve Musennefât-i Kâşânî, Tahran: Mirâs-ı Mektûb.
- Kâşânî, İ. M., (1382). Misbahu'l-Hidâye ve Miftâhü'l-Kifaye, nşr. Muhammed Reza Berzger Haligi ve İffet Kerbâsi, Tahran: Zuvvar.
- Lâhicî, M., (1393). Mefâtihu'l-İ'câz fi şerh-i Gülşen-i Râz, nşr. Keyvân-ı Semîî, Tahran: Mahmûdî.
- Loyzen, L., (1384). Tasavvuf Mirası, Meceddin Keyvâî tercumesi, Tahran: Merkez.
- Mâyil Herevî, M. G. R., (1388). Emir Hüseyinin hal ve eserlerinin şerhi, nşr. Esir Herevî, 2. Baskı, Herat: Azâdî.
- Mir bakiri Fert, S. A. A., (1386). Cüneydin düşüncesinde Tevhid Mertebeleri, Şirâz üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi. (2), s.209.
- Müderrişî-i Çahardehî, N., (1393). İrân'ın Sûfiye Silsileleri, Tahran: İlmî ve Ferhengî.
- Münzevî, A., (1348). Farsça elyazma nüshalar fihristi, Tahran: Mûessisiy-i Ferhengî.
- Nefîsî, S., (1363). Târîh-i Nezm u Nesr der İrân, Tahran: Fûrûğî.
- Nizamî, ;K. A., (1999). "Hüseyinî Sâdât el-Gûrî", TDVİA, İstanbul.

- Pûrcevâdî, N., (1381). Do Mücedded, Tahran: Neşr-i Danişgâhî Merkezi.
- Pûrcevâdî, N., (1388). İrfânî Araştırmaları, Tahran, Ney.
- Razi, A. A., (1389). Yedi İklim tezkiresi, Seyyed Muhammed Reza Taheri'nin Düzeltilmesi, yorumları ve Sınırları, Tahran: Soroush.
- Râzî, N., (1365)., Mirsâdu'l-İbâd, Muhammed Amîn Riyâhî çalışması, Tahran: Kitab Tercume ve Neşr Merkezi.
- Seffâ, Z., (1378). Târih-i Edebiyyat, c.2, 3, Tahran: Kuknûs.
- Semerkendî, D., (1382). Tezkiretü'ş-şu'arâ, nşr. E. G. Browne, Muhammed Ramazânî, Tahran: Asâtir.
- Semiî, A., (1385). İrfânî- İslâmî Mektup Eserlerin Sözlüğü, Tahran: Suruş.
- Senâyi, H. R., (1398). Sühreverdî handanı, İslâmî ülkelerde Tasavvuf ve ilim handanı, Zencân: İrfân Dergisi, (15/59). s.229.
- Seyyedin, A., (1389). Yülü giyisi giyenler, Sûfiyye Silsileler Sözlüğü, Tahran, Ney.
- Sühreverdî, Ş. Ö., (1364). Avârifü'l-Maârif, Abdu'l-Mumin Tercumesi, Kasim Ensârî çalışması, Tahran: İlmi-Ferhengî.
- Sühreverdî, Z. E. N., (1363). Âdâbu'l-Mürîdîn, Ömer. b. Muhammed. b. Şirân tercumesi, nşr. Necib Mayil Herevî, Tahran, Mevlâ.
- Şefîî-ı Kedkenî, M. R., (1384). Hücvi'ri'nin Sûfiyye Ekolları'nın sınıflandırılmasında problemi, İrfânî Araştırmalar, İnsânî ilimler portalı Dergisi, (1). ss. 12-15.
- Şefîî-ı Kedkenî, M. R., (1387). Kalenderiyye der İrfân, Tahran: Suhen.
- Şirvanî, M. Z., (1339). Riyâzü's-seyahe, nşr. Asğar Hâmid, Tahran, Sadî.
- Şirvanî, Mirzâ Zeynelâbidîn, Riyâzü's-seyahe, nşr. Asğar Hâmid, Tahran, Sadî.
- Turâbî, S. M., (1371). Herevî'nin irfani mesnevileri, Tahran üniversitesi.
- Yusufpûr, M. K., (1380). Neğd-i Sûfi, Tahran: Ruzene.
- Zehebî, M. b. A., (1409). Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm, Ömer Abdüsselâm Tedmürî tahkiki, Beyrût: Dâru'l-kütübu'l-Arabî.
- Zerrinkub, A. H., (1379). İrfân Tasavvufî Araştırması, Tahran: Emir Kebir.
- Zerrinkub, A. H., (1383). Târih bakımında İrfân Tasavvufî, Tahran: Suhen.
- Zevariîyan, P., (1400). Tashih-ı Nüzhetü'l-ervâh, Tahran: Zuvvâr.